دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه‌ی علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی

سال سیزدهم، شماره‌ی ۴۲
تابستان ۱۳۹۲، صفحات ۱۵-۱

ایما رضایی[۱]
علیرضا کشور دوست[۲]

نگاهی بر تحولات ژئوپلتیکی مرزهای شمالی ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۰۲/۲۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۸۹/۰۷/۳۰

چکیده

مجموع مرزهای جمهوری اسلامی ایران ۸۷۵۵ کیلومتر مربع است که شامل ۲۷۰۰ کیلومتر مرز دریایی و ۱۸۹۳ کیلومتر مرز رودخانه ای و ٤١٦٢ کیلومتر مرز خشکی می باشد. از مجموع رودخانه های مرزی ۳ رودخانه مرزی درشمال کشور قرار دارند.

مرزهای شمالی ایران، اعم از مرزهای خشکی و رودخانه ای و نیز مرزهای دریای خزر، طی یک رشته رویدادهای در دوره روسیه تزاری و اتحاد جماهیر شوروی استقرار یافته اند.

مرزهای ایران همراه با تحولات بین المللی در دو سده نوزدهم و بیستم میلادی و با کاهش قدرت سلسله ها بویژه در دوره قاجار، روندی انقباضی داشته و باعث جدا شدن بخش هایی از کشور شد.

همزمان با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، ایران با شماری از جمهوری های تازه استقلال یافته همسایه شد و ادعاهای ارضی و مرزی تازه ای شکل گرفت. ایران از سوی شمال با کشورهای ترکمنستان، ارمنستان و جمهوری

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت Email: ima.rezaee87@yahoo.com
۲- عضو هیأت علمی گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت Email: keshvardoost@iaurasht.ac.ir

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

آذربایجان هم‌مرزگردید و خط مرزی ایران و جمهوری‌های شوروی سابق که قسمتی از آن را مرز آبی دریای کاسپین و مرزهای رودخانه‌ای تشکیل می‌دهد، جمعاً در حدود ۲٦٤۳ کیلومتر است.

پژوهش حاضر به روش تحلیلی – توصیفی صورت گرفته و برآن است تا بـا اسـتفاده از داده هـایی همچـون نقشـه، جدول و آمار به شناسایی تحولات ژئوپلتیکی مرزهای شمالی ایران پرداخته و با رویکردی علمی و نگرشی بازنگرانه این دگرگونی ها را مورد بررسی قرار دهد. سعی بر آن است تا به این پرسـش کـه رونـد تغییـرات مرزهـای شـمالی کشورمان چه بوده است، پاسخ دهد.

کلید واژه ها: مرز، خزر، روسیه، قاجار، جمهـــــوری های تازه اسـتقلال یافته، تحولات ژئوپلتیکی.

مقدمه

آخرین حد قلمرو زمینی، هوایی و زیرزمینی هر کشور را مرز آن کشور گویند. کشور ایران بیش از ٦۰۰۰ کیلومتر بـا کشورهای پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکیه و عراق مرز خشـکی مشـترک دارد. اگر کناره‌های خلیج پارس، دریای عمان و کاسپین را به آن بیفزاییم، طول مرزهـای ایـران بـه حـدود ۸۷۵۵ کیلـومتر می‌رسد. کوتاهترین مرزهای ایران، مرز ایران و ارمنستان است.

ایران از سوی شمال با کشورهای ترکمنستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان هم مرز اسـت و خـط مـرزی ایـران و جمهوری‌های شوروی سابق که قسمتی از آن را مرز آبی دریای کاسپین و مرزهای رودخانه‌ای تشکیل می‌دهد، جمعاً در حدود ۲٦٤۳ کیلومتر است.

مواد و روش ها

روش اصلی این پژوهش، تحلیلی – توصیفی و بنا به سرشت متـدلوژی آن برپایـه اطلاعـات کتابخانـه ای اسـت. در مراحل اجرای تحقیق، از روش قیاسی سود برده شده است. تحقیق موجود از ابتدا تا نتیجه گیـری مراحـل چهارگانـه زیر را سپری نموده است:

۱- شناسایی و گردآوری منابع کتابخانه ای شامل منابع تاریخی، جغرافیایی و...

۲- مطالعه و کنکاش در منابع گردآوری شده و استخراج مطالب مورد نظر تحقیق از طریق فیش برداری

۳- تدوین و جمع بندی اطلاعات جمع آوری شده

٤- بررسی تجزیه و تحلیل اطلاعات تهیه گزارش پایانی و نتیجه گیری

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

محدوده تحقیق

در پژوهش حاضر، سیر تحولات ژئوپلتیکی مرزهای شمالی ایران و تغییرات مرزی اش از زمان سلسله قاجار تا دوران جمهوری اسلامی مورد کنکاش و بررسی قرار گرفته شده است و بررسی سرزمین های مرزی ای که با همسایگان شمالی اش داشته است و تا کنون مورد توجه شایسته ای قرار نگرفته است.

جایی که توده های انسانی در پی رسیدن به اهداف چالش برانگیز خود یعنی خشکی ها و کناره آب ها هستند، محل شروع اکثر منازعات ژئوپلتیکی از جمله جنگ هاست. بسیاری از اختلافات وکشمکش های دیرین منشأ جغرافیایی دارند که ادعاهای ارضی متداول ترین آنهاست (زین العابدین، ۸۲،۱۳۸٦). مرز و سرزمین، اغلب عامل منازعه ها و فرسایش امنیت در روابط بین الملل بوده بویژه در غرب آسیا این مورد بیشتر دیده می شود. در گذشته دولت ها با خطوط مرزی از یکدیگر جدا نمی شدند بلکه با سرحدات یا نواحی مرزی از هم باز شناخته می شدند. امروزه خطوط مرزی ارزش حقوقی دارند و وضعیت خطوط مرزی در سوابق سازمان ملل متحد نیز ثبت می شود (حافظ نیا، ۱۳۸۱، ۳۰۰). اساس و مبنای شکل مرزها و خط سیر آنها گوناگون است و در مجموع ناشی از توجه به امنیت، میراث تاریخی، موافقت نامه ها و درگیری های نظامی است؛ ولی در نهایت شکل هندسی مرزها زائیده تفکرات استراتژیک خواهد بود (عزتی، ۱۳۸۰، ۸٦). مرز (BOUNDARY) خط جدا کننده یک واحد از واحد دیگر را گویند. مرزهای سیاسی به منظور تحدید حدود سرزمین یک کشور ترسیم می شوند و در عین حال تعیین کننده محدوده دقیق حاکمیت آن کشور نیز محسوب می شوند. مرزهای بین المللی در واقع سطوحی هستند

مفهوم مرز عمودی که از فضا تا سطح زمین و سپس به زیرزمین امتداد یافته و حکومتها را از هم جدا می کنند (میرحیدر، ۱۳۸٦، ۷).

طول مرزهای کنونی ایران

درباره طول مرزهای کنونی و تثبیت شده ایران همانند مساحت ایران برآوردهای مختلفی شده است و اقوال متعددی وجود دارد. در واقع مساحت و محیط ایران هر دو نیاز به محاسبه جدیدی بر اساس پیشرفته ترین تکنیک های محاسباتی دارند، محاسبات انجام شده درباره محیط ایران که در واقع بیانگر طول مرزهای ایران است، تفاوتهای چشمگیری با هم دارند، برای مثال کتاب جغرافیای نظامی ایران طول مرزهای ایران را ۷ هزار و ۷۰٤ کیلومتر و جغرافیای کامل ایران طول مرزها را ۸ هزار و ۵۵۰ کیلومتر و کتاب اقتصاد ایران آن را ۷ هزار و ۵۰ کیلومتر و کتاب شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران طول مرزها را ۸ هزار و ۷۳۱ کیلومتر برآورد کرده است.

طول مرزهای شمالی ایران جمعاً به طول ۲٦۷۰ کیلومتر شامل:

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

۱- کرانه های ساحلی ایران از دهانه رودخانه آستارا

تا خلیج حسینقلی یا حسنقلی در دریای مازندران:٦٥٧ کیلومتر

۲- مرز خشکی با آذربایجان و ارمنستان : ۱۷۵ کیلومتر

۳-مرز رودخانه ارس: ٤٧٥ کیلومترمرز با قفقاز

٤-مرز رودخانه بالهارود: ۱۲۲ کیلومتر

۵- مرز رودخانه آستارا: ۳۵ کیلومتر

٦- مرز رودخانه اترک: ۱۹۵ کیلومتر

۷- مرز رودخانه سومبار: ٤٦ کیلومترمرز با ترکمنستان

۸- مرز رودخانه تجن: ١٦٧ کیلومترمرز با ترکمنستان

۹- مرز خشکی با ترکمنستان: ۷۹۸ کیلومتر

طول مرزهای شمال کشور به روایتی دیگر، این گونه بیان شده است:

مرز مشترک خشکی با ارمنستان: ٤٤٩ کیلومتر

مرز مشترک خشکی و آبی با آذربایجان و نخجوان ٦١١ کیلومتر

مرز مشترک خشکی و آبی با ترکمنستان ۹۹۲ کیلومتر

مرز مشترک آبی با کشورهای حوزه خزر ٧٤٠ کیلومتر (جاسبی، ۱۳۸۱، ٢٦)

تحولات ژئوپلتیکی مرزهای ایران و روسیه تزاری

روسیه بزرگ ترین واقعیت ژئوپلتیک حیاتی برای ایران است و هیچ کشوری به اندازه روسیه قلمروهای خاک ایران را برای همیشه به اشغال در نیاورده است. ایران برای اولین بار هنگامی طعم قدرت روسیه را چشید که پتر کبیر به فکر گسترش اقتدار روسیه در سمت دریای سیاه و قفقاز افتاد (فولر، ۱۳۷۳، ۱۵۹).

زندگی در مرزهای یک امپراتوری بزرگ برای هر کشور کوچکی مخاطره آمیز است. روسیه می توانست با اتخاذ استراتژی اعمال نفوذ سیاسی غالب در شمال ایران، به جای انضمام خاک این کشور، از رویارویی با بریتانیا اجتناب

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

ورزد و بتواند به آب های گرم دسترسی یابد. مرزهای ایران و روسیه یک نقطه توقف تصادفی در جریان پیشروی روس ها در قرن نوزدهم است و میزان پایداری مرزها هنوز هم یکی از مسائل ژئواستراتژیک دنیای امروز است.

مرزهای قفقاز

مرزهای قفقاز در اوایل دوره قاجاریه، شامل مناطق آذربایجان، گرجستان ارمنستان و نخجوان بود؛ ولی طی دو جنگ معروف ایران و روس که به غلبه روس ها به ایرانی ها انجامید؛ دو قرارداد پی در پی بر ایران تحمیل شد که بر اساس آن، سرزمین های قفقاز از ایران جدا شدند: پس از اولین جنگ ایران و روس، قراردادی تحت عنوان عهدنامه گلستان در سال ۱۱۹۱ ه. ش/۱۸۱۳ م میان دو کشور بسته شد. دومین قرارداد پس از دوره دوم جنگهای ایران و روس در سال ۱۲۰۶ ه.ش/۱۸۲۸ م در ترکمنچای منعقد شد. به موجب این دو قرارداد، بخش های وسیع از قفقاز شامل قلمرو جغرافیایی سه کشورمستقل کنونی این منطقه از ایران جدا شدند (حافظ نیا، ۱۳۸۱،۳۱۱).

عهدنامه گلستان

مناطق گرجستان، آران که استالین آن را جمهوری آذربایجان نام داد (مجتهد زاده،۱۳۸۱، ۳٤۲) و ولایات ساحلی دریای سیاه، باکو، دربند، شیروان، قراباغ، شکی، گنجه، موقان و قسمت علیای تالش به دولت روسیه واگذار شد. به موجب این عهدنامه حق کشتیرانی در دریای خزر از ایران سلب شد.

این عهدنامه که در شرایط نامناسبی بر ایران تحمیل شد، تکلیف سرحدات دو دولت را به طور قطعی تعیین نکرده بود و می بایستی نمایندگان دو دولت در سرحدات اجماع کنند و مرزها را معین نمایند (شمیم،۱۳۸۳، ۹۳).

عهدنامه ترکمنچای

مناطق ایروان، نخجوان، اردوباد (ترابزاده، ۱۳۷۳، ٤) و بخشی از دشت مغان به روسیه واگذار شد (شمیم،۱۳۸۳،۱۰۲).

کشتی های تجاری روسی اجازه عبور و مرور آزاد در دریای خزر و در امتداد سواحل آن داده شد. همچنین بر اساس مفاد فصل سوم و چهارم این معاهده علاوه بر واگذاری مالکیت اراضی مذکور به روسیه، خط سرحدی و مرزی ایران از محل کوه آغری در سرحد دولت عثمانی و سرچشمه رود قراسوی سفلی و نقطه التقای آن با ارس تا مصب رودخانه آستارا در ساحل غربی خزر تعیین شد.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

فصل سوم: شاه ایران از طرف خود و اخلاف و وراث خود خانات ایروان را که در دو طرف ارس واقع است و نیز خانات نخجوان و ایروان با به ملکیت مطلقه به دولت روس واگذارمی کند (نقشه شماره ۱).

فصل چهارم: عهدنامه مربوط به خط سرحدی جدید بین ایران و روسیه یعنی مرز کنونی ایران و شوروی در منطقه آذربایجان است. در اجرای این فصل درباره تعیین خط مرزی یک سال پس از امضای معاهده هیأت مختلطی از نمایندگان ایران و روسیه مأمور این کار شدند و درآن هیات میرزا مسعود مستوفی و مهندس بارتلمی و میرزا احمدخان از ایران نمایندگی داشتند. روس ها در اکثر نقاط مرزی تجاوز نمودند و پست های خود را به داخل خاک ایران پیش آوردند و حتی اسامی بسیاری از نقاط مرزی را تغییر دادند و قصد داشتند پروتکل جدیدی را به ایران تحمیل کنند که دولت ایران رسماً از امضای آن خودداری کرد (شمیم،۱۳۸۳، ۱۰۲).

مرزهای آسیای مرکزی و ترکمنستان

منطقه آسیای مرکزی در دوره قاجاریه به خاک ایران تعلق داشت ولی پس از جنگ های ایران و روس در قفقاز و تحمیل دو قرارداد گلستان و ترکمنچای، روس های در پرتو آموزه های پتر کبیر، مرتباً حوزه نفوذ خود را برای دستیابی به آبهای گرم از طریق آسیای مرکزی گسترش می دادند.

به دنبال یک سلسله حوادث مرزی، روسها در ۲۱ دسامبر ۱۸۸۱ م/۲۲ محرم ۱۲۹۹ برای تعیین خطوط مرزی طرفین قراردادی را با ایران امضا کردند. بر اساس این قرارداد که به قرارداد آخال معروف است مناطق جغرافیایی آسیای مرکزی به روسیه واگذار شد و مرزها و سرحدات ایران و روسیه در شرق دریای خزر تا قلعه بابادورمز در شرق لطف آباد تعیین شد. در تکمیل مسیرخط مرزی، طی عهدنامه دیگری که در تاریخ ۲۷ می۱۸۹۳ م امضا شد، خط مرز از بابادورمز تا رودخانه تجن و سپس تنگه ذوالفقار در مرز مشترک ایران و روسیه و افغانستان تعیین شد.

روستای فیروزه و اراضی اطراف روستای حصار و شلیگان به روسیه واگذار شد.

روستای فیروزه در دره های یال شمالی کوه های کوپت داغکه در حکم منطقه ییلاقی شهر عشق آباد به شمار می رود و در جنوب غربی این شهر واقع است. در عوض قطعه زمین ساحل راست رودخانه ارس محاذی قلعه قدیم عباس آباد و ده حصار در مرز ترکمنستان به ایران واگذار شد (جهانبانی،۱۳۳٦، ۲٦) (نقشه شماره ۲).

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

مرزهای ایران و شوروی پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷

تحولی که در مناسبات ایران و روسیه پیش آمد، باعث شد عهدنامه مودت و دوستی بین ایران و روسیه در سال ۱۹۲۱ به امضاء رسید. ایران مشاور الممالک را برای گفتگو با مقامات شوروی به مسکو فرستاد و گفتگوهای آنها درسال ۱۹۲۱ (۷ اسفند ۱۲۹۹) به امضاء توافق نامه ای انجامید که امضاء مشاور الممالک و چیچرین وزیر امور خارجه شوروی را بر خود داشته و به عهدنامه مودت ایران و شوروی مشهور شد. امضاء این عهدنامه چند روزی پس از کودتای اسفند ۱۲۹۹ بود که به انجام می رسید (مهدوی، ۱۳۷۷، ٤). عهدنامه دوستی پیش گفته در تاریخ ۱۳۰۰/۹/۲۳ به تصویب مجلس شورای ملی ایران رسید.

بر پایه فصل سوم عهدنامه مودت و دوستی دو طرف توافق نمودند که برای تعیین نوار مرزی نتیجه «کمیسیون» سرحدی ۱۸۸۱ را مبنا قرار داده و نیز دولت شوروی روسیه پذیرفت که: از بهره برداری از جزایر عاشوراده و دیگر جزیره هایی که در کرانه های ولایات استرآبادایران واقع است، چشم پوشی نموده. نیز قریه فیروزه را با زمین های نزدیک آن به ایران باز گرداند.

دولت ایران نیز شهر سرخس – معروف به سرخس روس یا سرخس کهنه – را با زمین های نزدیک آن و منتهی به رودخانه سرخس در تصرف روسیه باقی گذاشت. همچنین توافق شد که برای بهره برداری از رودخانه اترک و دیگر رودخانه ها و آبهای مرزی و برای سامان دهی قطعی و نهایی بهره برداری از آبهای مرزی و همه مسائل مرزی و سرزمینی مورد اختلاف، انجمنی (کمیسیونی) مرکب از نمایندگان دو طرف تشکیل شود.

در فصل دوازدهم شوروری از اداره کردن قریه زرگنده که متعلق به دولت سابق تزاری بوده چشم پوشی کرد (ابرار معاصر، ۱۳۸٦، ٤٤).

روزگار پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰)

با به قدرت رسیدن رزم آرا، گشایشی کوتاه در روابط ایران و شوروی پدید آمد. در راستای دستیابی به هدفهای خویش، وی از در گفتگو با شوروی برآمد و این کار به امضای توافقنامه بازرگانی میان دو کشور در ۱۳ آبان ۱۳۲۹ و خاموشی تشنج های مرزی انجامید. دولت ایران متعهد شد هیأتی را برای تعیین مرزهای دو کشور و نشانه گذاری تعییین و اعزام نماید.

مجلس شورای ملی ایران، به تاریخ ۱۳۳۳/۱۲/۵ قانون اجازه مبادله موافقتنامه حل مسائل مرزی و مالی بین دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی را که در آن بر حل مسائل مرزی و دعاوی متقابل مالی مربوط به جنگ جهانی دوم تأکید شده بود، به تصویب رساند.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

موافقتنامه یاد شده به امضای حمید سیاح و لاورنیتف سفیران کبیر دو کشور رسیده بود (نقشه شماره ۳).

ماده ۱: دو طرف برای کشیدن خط تازه مرزی، در نواحی مغان، دیمان، یدی اولر، سرخس و همچنین در ناحیه اترک از تپه سنگرتپه (صغیر تپه) در امتداد خط مرز تا دریای خزر به شرحی که دربند دوم آمده است، توافق نموده اند؛ و از این پس ادعای مرزی نسبت به هم نخواهند داشت.

بر پایه این توافقنامه ناحیه مرزی کرانه راست رود ارس در عباس آباد و روستای حصار با قطعه زمین آن در خاک ایران و روستای فیروزه و زمین های پیرامون آن در خاک شوروی باقی می ماند.

ماده ۲: خط مرز در «ناحیه ماورا قفقاز» از پیوندگاه مرزهای دولتی ایران، شوروی و ترکیه در پیوندگاه رود «ارس» با رود «قره سو سفلی» تا نقطه میانی مجرای ارس در شمال باختری آبادی «تازه کند» ایران امتداد می یابد.

در تاریخ ٢٤ اردیبهشت ماه ١٣٣٦ قراردادی با ٤٤ ماده، یک پروتکل و سه پیوست درباره «انتظامات» مرزی ایران و «شوروی» در مسکو به امضاء رسید و سپس به تصویب مجلس های ایران رسید (جدول شماره ۱).

مجلس های شورای ملی و سنای ایران در ١٤ اردیبهشت ١٣٣٧، طی «ماده واحده» این فهرست انحراف هایی را که از خط مرزی موافقتنامه سال ١٣٣٣ و اسناد پیوست آن به توافق هیأت های ایران وشوروی رسیده بود، تائید کرد که ١٣ مورد بود. برپایه این توافق در مجموع ١٢٣ هکتار از زمین های ایران به شوروی و ٥٦٢ هکتار از زمین های شوروی به خاک ایران پیوست (ابرار معاصر، ١٣٨٦، ٦٦).

با قوت یابی فضای تشنج زدایی (detent) در دهه ١٩٦٠ میلادی، راه بر بهبود نسبی روابط ایران و شوروی هموار گردید و رفع اختلافات مالی و مرزی دو کشور از سر گرفته شد.

در تاریخ ١٣٥٨/٨/١٩ «لایحه» قانونی فسخ فصول ٥ و ٦ عهدنامه مودت مابین ایران و «روسیه» به تصویب شورای انقلاب جمهوری اسلامی رسید. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و به استقلال رسیدن جمهوری های جداشده، ایران با ترکمنستان، آذربایجان و ارمنستان همسایه شد.

آذربایجان

مرزهای آذربایجان در جنوب با ایران، مرزهای طبیعی است که شامل رود ارس، کوه های تالش، رودهای بلغارچای و آستاراچای است. طول مرزهای آذربایجان با ایران ٦١٨ کیلومتر است (امیراحمدیان،١٣٨٢، ١٣).

رود ارس در مرز ایران و ترکیه از رودخانه های مرزی کشور آذربایجان است و از کوه های ارضروم سرچشمه می گیرد و با گذر از ایران و ارمنستان به دریای خزر می ریزد (واحدی،١٣٨٢، ٥٤ و ٥٣).

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان ۷۶۰ کیلومتر مرز مشترک دارند. خط مرزی ایران با آذربایجان (جمهوری نخجوان) از محل اتصال قراسوی سفلی و ارس و از محلی که به دارکلان و یادیم قشلاق معروف است آغاز می شود و تا آبادی قرادونی که خط منصف رودخانه ارس است، امتداد می یابد. خط مذکور در امتداد خط القعر رودخانه ارس تا تازه کند ادامه پیدا می کند و پس از عبور از جلگه مغان در بیله سوار، رودخانه بالهارود را قطع می کند؛ سپس در راستای این رود تا سرچشمه رود آدینه بازار که از شعبات آن است، از خط الرأس های ارتفاعات تالش عبور می کند؛ آنگاه بستر و مسیر رودخانه آستارا را تا مصب آن در ساحل غربی خزر ادامه می دهد. (حافظ نیا، ۱۳۷۹، ۳۰۹ و ۳۰۸)(نقشه شماره ٤).

به روایتی نیز گفته می شود از ۱۰۰۰ کیلومتر طول رود ارس نزدیک به ۲۸۰ کیلومتر آن از مرزهای قرادادی ایران عهد قاجار و روسیه هم اکنون مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان است که طبق عهدنامه ترکمنچای ثبت و ضبط گردیده است (تکمیل همایون، ۱۳۸۰، ۱۰٤).

ارمنستان

جغرافیای ارمنستان: کشوری در جنوب باختری آسیا و قسمت جنوبی قفقاز، در جنوب گرجستان، باختر آذربایجان، شمال ایران و شرق ترکیه

ارس، خط مرز آبی بین ایران و جمهوری ارمنستان در حد فاصل دو استان آذربایجان شرقی و سیونیک، محسوب و شناخته می شود. طول این خط در منابع مختلف بین ۳۵ تا ٤۱ کیلومتر در نوسان های مختلفی ثبت شده است (نقشه شماره ۵).

ترکمنستان

۹۹۲ کیلومتر با ایران مرز مشترک دارد. کشوری که اندکی بزرگتر از ایالت کالیفرنیای آمریکا است. موضع رسمی ترکمنستان نشان از آن دارد که مرزهای ایران و ترکمنستان از آرام ترین و با ثبات ترین مرزهای بین المللی ایران در دهه های گذشته بوده است (ابرار معاصر،۱۳۸٦،۳۲).

مرز بین المللی در خاور و جنوب خاوری دریای خزر، در راستای کپه داغ جلو می رود. (ارتفاع ۸۷۰۰ پا) یک گودی در طول جغرافیایی از شمال باختری به جنوب خاوری در راستای کپه داغ کشیده می شود. بخش باختری این گودی را سامانه اترک پر کرده است.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

خط مرزی از مصب رود اترک آغاز می شود و در مسیر آن تا آبادی چات، در محل تلاقی رودهای اتـرک و سـومبار امتداد می یابد؛ سپس از خط الرأس کوه های سنگوداغ و ساکریم گذشته، از چقـان قلعـه، کـوه هـای چـوب بسـت، شمال خیر آباد و شمال کلات نادری عبور می کند و در دو فرسنگی شمال سرخس ناصری به رود تجن منتهـی مـی شود (نقشه شماره ٦).

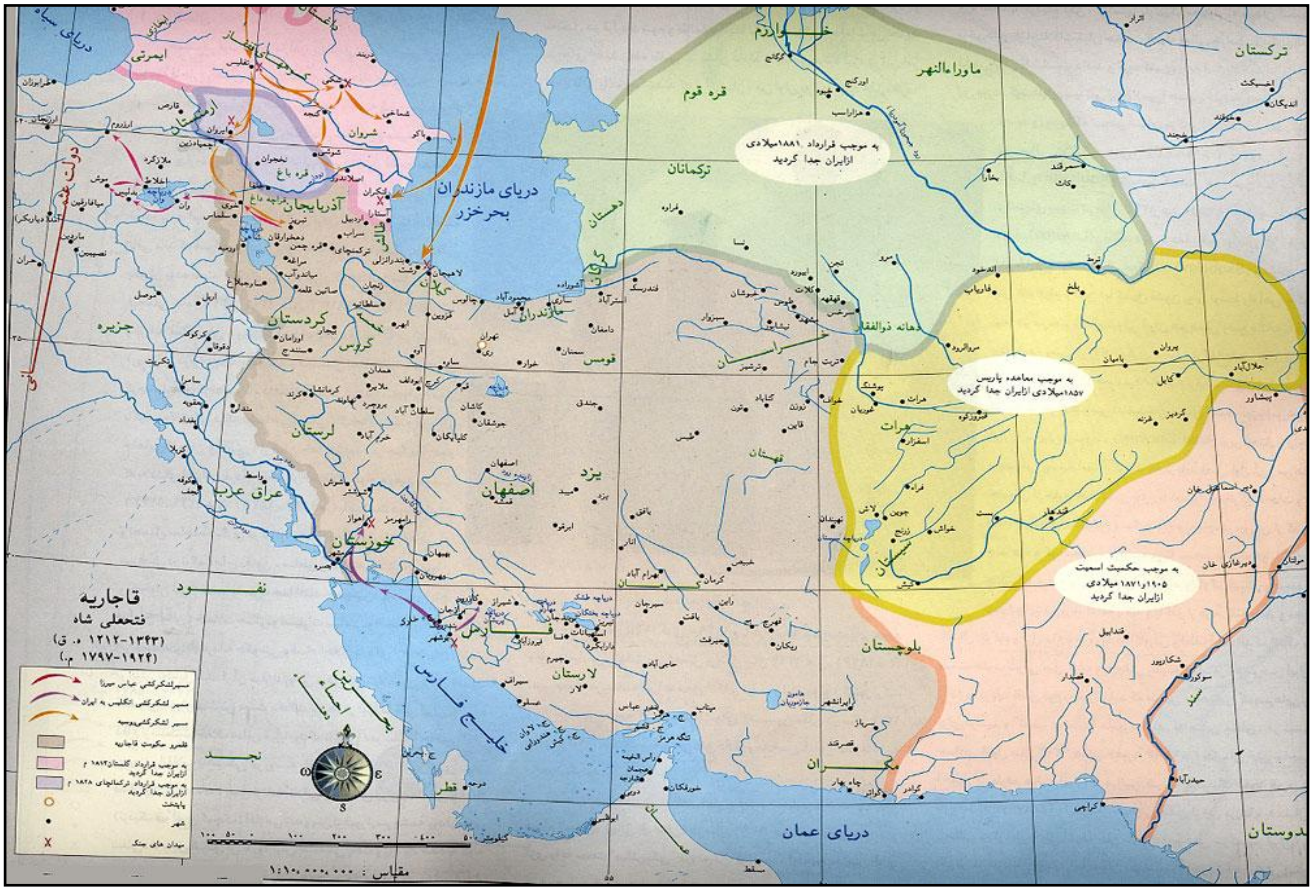
نتیجه گیری

مرزهای ایران همراه با تحولات بین المللی در دو قرن ۱۹ و ۲۰ میلادی و با کاهش قدرت سلسـله قاجاریـه رونـدی انقباضی داشته است؛ بخش های وسیعی از کشور در شمال ایران جدا شد و به تصـرف امپراتـوری هـای مجـاور در آمده است. در تعیین و تثبیت مرزهای شمالی ایران، عهدنامه های گلستان و ترکمنچای و آخـال؛ و دولتهـای روس و انگلیس بیشترین مداخله و نقش آفرینی را داشته اند که با افول این قدرت ها و پیدایش دولت های جدید، دور تـازه ای از منازعات و ادعاهای مرزی آغاز شد که این وضعیت در قفقاز و دریای خزر قابل لمس است. ایـران هـیچ گـاه نسبت به همسایگان خود اعم از کشورهای کهن و آنها که تازه تر تاسیس شده اند، ادعـایی نداشـته اسـت. دولـت و ملت ایران نشان داده اند که می خواهند درون کشورشان به آرامی زندگی کنند. در شمال ایران بحران اولیه در تعیـین حدود مرزی ایران و آذربایجان بروز کرد، هرچند دولت و حکومت ایران سعی خود را در جهـت تعریـف مرزهـای مشترک و تثبیت آن در قالب قرارداد های دو جانبه به کار بسته، اما باید توجه داشت که مسائل مرزی و ارضی ماننـد آتشزیرِخاکستر است که با وزش بادی، شعله ور می گـردد پـس از اتمـام دوران جنـگ سـرد کشـورهای منطقـه، بـا راهبردهای نوین کشورهای امپریالیستی روبرو شدند، چیرگی بر افغانستان و عراق، تحولات آذربایجان و قفقـاز و ... زنگ خطری است که برای همه به صدا درآمده است.

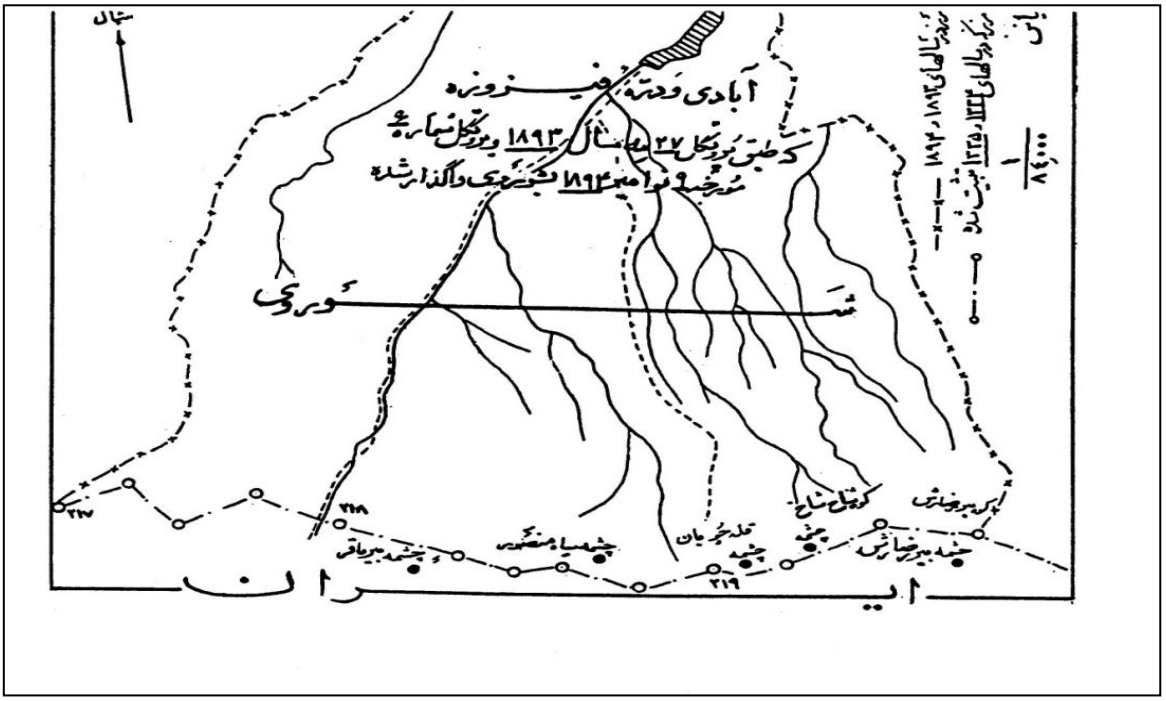
از این رو لازم است دولتها توجه خود را به اتخاذ سیاست های مناسـب و راهبـردی بـرای ایجـاد روابطـی پایـدار و مسالمت آمیز با همسایگان خود متمرکز نمایند.

همینگونه، اندیشه ها و راهبردهایی درخور باید تا مرزهای ما نیز به پایداری پایا، دست یابند.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

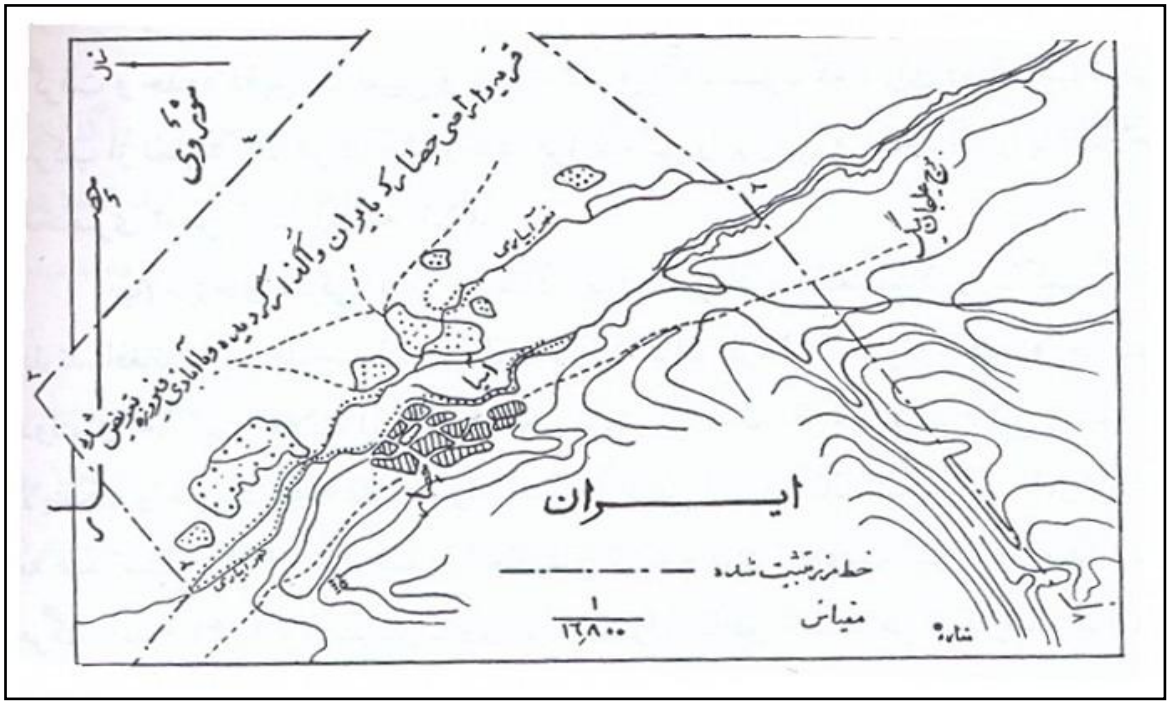


نقشه شماره ۱- مناطق جدا شده از ایران



نقشه شماره ۲- اصلاحات مرزی در دره فیروزه (منبع: حافظ نیا، ۳۱۶،۱۳۸۱)

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]



نقشه شماره ۳- اراضی واگذارشده حصار به ایران (منبع: حافظ نیا، ۱۳۸۱،۳۱۶)



نقشه شماره ٤- کشورآذربایجان (منبع:**www.map.com**)

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]



نقشه شماره ۵- کشور ارمنستان (منبع: سایت موسسه سحاب)



نقشه شماره ٦- کشور ترکمنستان (منبع: سایت موسسه سحاب)

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ۱- مناطق مرزی ایران و شوروی برابر پروتکل پیوست قرارداد مرزی ۱۳۳٦ ش ۱۹۵۷ م

ردیف	نام منطقه عملیاتی مرزبانی		مقر دائمی مرزبانی		گستره عملیاتی		موارد موجود در مرز کنونی ایران ترکمنستان (مشخص شده با ستاره)
	ایران	شوروی	ایران	شوروی	شماره میل آغاز	شماره میل پایان	
۱	پلدشت	نخجوان	پلدشت	شاه تختی	پیوندگاه مرزهای ایران ترکیه، شوروی	۲۵	
۲	جلفا	مغری	جلفا	جلفا	۲۵	۳۵	
۳	کلبیر	جبرئیل	خمارلو	حادرود	۳۵	٦٤	
٤	مغان	بیله سوار	گرمی	بیله سوار	٦٤	۱۰۸	
۵	اردبیل	لنکران	اردبیل	لنکران	۱۰۸	۱٤٤	
٦	اترک	قزل اترک	گنبد قابوس	قزل اترک	۱٤۵/۰	۱۸۸	*
۷	غلامان	بهارون	غلامان	بهارون	۱۸۸	۲۱۸	*
۸	لطف آباد	قهقهه	لطف آباد	قهقهه	۲۱۸	۲۷۲	*
۹	سرخس	سرخس	سرخس (ایران)	سرخس (ترکمنستان)	۲۷۲	پیوندگاه مرزهای ایران شوروی افغانستان	

منبع: ابرار معاصر، ۱۳۸٦، ٦٤

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

منابع

۱- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۲)، ***«بررسی کشورشناسی جمهوری آذربایجان»***، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

۲- تراب زاده، منیژه و دیگران (۱۳۷۳)، «***ماهیت تحولات در آسیای مرکزی و قفقاز***»، تهران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.

۳- تکمیل همایون، ناصر (۱۳۸۰)، «***سرگذشت دریای مازندارن***»، تهران، انتشارات نیل.

٤- جاسبی، عبدالله (۱۳۸۱)، «***نگاه تحلیلی برموانع کشورهای ساحلی درباره ترسیم رژیم حقوقی دریای خزر***» تهران، انتشارات فرهنگ مقاومت.

۵- جهانبانی، امان الله (۱۳۳٦)، ***«مرزهای ایران و شوروی»***، تهران، چاپخانه مجلس.

٦- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۷۹)، «***جغرافیای سیاسی ایران***»، تهران، انتشارات سمت.

۷- زین العابدین، یوسف (۱۳۸٦)، «***درآمدی بر جغرافیای سیاسی پیشرفته***»، رشت، انتشارات کتیبه گیل.

۸- شمیم، علی اصغر (۱۳۸۳)، ***ایران در دوره سلطنت قاجار***، تهران، انتشارات زریاب.

۹- عزتی، عزت الله (۱۳۸۰)، «***ژئوپلتیک***»، تهران، انتشارات سمت.

۱۰- فولر، گراهام (۱۳۷۳)، «قبله ***عالم ژئوپلتیک ایران***»، ترجمه: عباس مخبر، تهران، انتشارات مرکز.

۱۱- گروه مولفان ابرار معاصر (۱۳۸٦)، «***مرزهای ایران***» ج ۱، تهران، انتشارات ابرار معاصر.

۱۲- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۱)، «***جغرافیایسیاسی و سیاست جغرافیایی***»، تهران، انتشارات سمت.

۱۳- میرحیدر، دره (۱۳۸٦)، «***مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی***»، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

۱٤- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۷۷)، «***سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۰۰)***»، تهران، انتشارات قومس.

۱۵- واحدی، الیاس (۱۳۸۲)، «***برآورد استراتژیک آذربایجان***»، تهران، انتشارات ابرار معاصر.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]